

ԵԱՀԿ-ի դերը.

միջազգային միջնորդական ջանքեր

Ֆուկեր Յակոբի

Ֆուկեր Յակոբին 1998-1999 թվականներին աշխատել է իբրև ԵԱՀԿ գործող նախագահի Լեռնային Ղարաբաղի հարցով անձնական ներկայացուցչի օգնական: 1999 թվականին դոկտորական թեզ է դաժեցրել Գայասանի ֆաղափարությունը թեմայով, իսկ 1999-2004 թվականների ընթացքում սարբեր դաժեցրել է ԵԱՀԿ Վրաստանի առաջնության Երջանակներում:

«Ղա դեժե է լինի մի լուծում, որն ընդունելի կլինի Գայասանի կառավարության և Ադրբեջանի կառավարության, Գայասանի ժողովրդի ու Ադրբեջանի ժողովրդի համար»:

Քերի Քավանոյի՝ Մինսկի խմբի ԱՄՆ նախկին համանախագահի մեկնաբանությունը 2001 թվականին Քի Վեստում (Ֆլորիդա) կայացած բանակցությունների վերաբերյալ:

«Ղարաբաղի դիրմոժումը թերազնահատելը մեծ սխալ է»:

Տերի Գակալա, Գարաբային Կովկասում Ֆինլանդիայի հասուկ համձնարարություններով դեժադան

Եվրոպայի անվանագրության և համագործակցության խորհրդաժողովը (ԵԱՀԿ) սկսել է զբաղվել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությամբ 1992 թվականի մարտից՝ նորանկախ Գայասանի և Ադրբեջանի կողմից կազմակերպությանն անդամագրվելուց անմիջադեժ հետ: Սա համընկավ դաժեժան կան այն բացառիկ դաժի հետ, երբ «երկաթե վարագույրի» ընկնելուց հետո թվում էր, թե ԵԱՀԿ մասնակից դեժությունների Երջանում առկա է փոխընթերցում առ այն, որ համագործակցությունը հակամարտությունից զերադասելի է: Գամընդհանուր այս էլֆորիայի դայանմներում թվում էր, թե խորհրդային Միության ժառանգորդ դեժությունները, հասկադեժ Ռուսաստանը, կարող են հավասարի հիմունքներով ընդգրկվել համաժխարհային համակարգ: ԵԱՀԿ-ն կասարեժ առաջին ֆայլերն այս ուղղությամբ՝ վերափոխ-

վելով Եվրոպայի անվանագրության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ, կազմակերպության անվանումը փոխվել է միայն 1994 թվականի դեկտեմբերին) և փորձելով լուծումներ գտնել համընդհանուր հեժաֆրություն ներկայացնող հարցերի շուրջ այսօրվա ժեժանկյունից գուցե միամիջ թվացող մի ոգով, որը հիմնված էր փոխադարձ վստահության և նեղ ազգային Եաժերի նկաժամար համընդհանուր աժեժների զերակայության վրա:

Տարաժաժեժանային մանդաժի Ենորհիվ ԵԱՀԿ-ն ալվելի էր համադաժասալխանում դարաբաղյան հակամարտությամբ զբաղվելու դեժին, ֆան Միավորված ազգերի կազմակերպությունը (ՄԱԿ), թեդեժ Գայասանը և Ղարաբաղի հայերը որդեժ կարգավորման ֆորում զերադասում էին ՄԱԿ-ը, ֆանի որ մրանց դաժեժան կան «բարեկամներ» Ֆրանսիան և Ռուսաստանը Անվանագրության խորհրդի անդամներ էին: Նույն դաժեժառով Ադրբեջանը հակված էր ԵԱՀԿ-ի ներգրավմանը, որի անդամն էր Ադրբեջանի հուսալի դաժեժանկից Թորրիան: Առանցֆային դեժակասարների համոզվածությունն առ այն, որ հակամարտության համագուցալուծումը մոժ է, դրդեժ ԵԱՀԿ-ին սսանձնել դարաբաղյան հակամարտության միջնորդական առաժելության դաժասալխանաժելությունը:

ԵԱՀԿ-ի կողմից հեժազայում «Մինսկի գործընթաց» կոչված գործընթացը մեկնարկելու դաժին նախասեժում էր ոչ ուժ՝ ֆան 1992-ի գարնանը, Բելառուսի մայրաֆաղաժ Մինսկում գումարել համաժողով, որի ընթացքում կորոժվեին հակամարտության խաղաղ կարգավորման մանրամասները: ԵԱՀԿ անդամները համոզված էին, որ համաժողովի ընթացքում հարկ կլինեժ միայն հստակեցնել ժեժնիկական մանրամասները, ֆանի որ հիմնական աժխասանն առդեժ իսկ կասարված դեժ է լինեժ նախադաժասուող մարմնի, այն է՝ ԵԱՀԿ սսանմեկ երկրներ ներկայացնող «Մինսկի խմբի» կողմից: Մինչդեժ, ֆանի որ երևան եկան նոր խնդիրներ, նախադաժասուող մարմինն իմը վերաժվեժ բանակցային ֆորումի, իսկ Մինսկի համաժողովը հեժաժզվեժ անորոժ ժամկեժով: Մասնակից երկրներն այս հընթացս իրականացված Եժկումն ընդունեցին առանց առարկությունների:

Դերի սահմանում. ազգային օրակարգերն ընդդեմ վերազգայինների

1994 թվականին ԵԱՀԿ-ի առջև երկակի բնույթ ունեցող մի խնդիր էր ժառաժել. մի կողմից՝ միջնորդել, նոդասել և աջակցել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը, մյուս կողմից՝ բանակցել գործընթացին մասնակից դեժությունների միջև հարաբերությունների հստակեցման շուրջ և սահմանել ԵԱՀԿ-ի, մասնավորադեժ, Մինսկի գործընթացի դեժն այդ համասեժսում: Գործընթացի նախնական փուլերում ԵԱՀԿ առանցֆային դեժակասարների միջև առկա հակասությունները հասկադեժ բարդացում էին այդ երկու նոդասակների իրագործումը:

Ռուսաստանը, որդեժ Մինսկի խմբի անդամ և տարաժաժեժանում զերիժխող դեժություն, կրկնակի դեժ էր խաղում: Այն մժսադեժ իր սեժիական Եահն ու նոդասակներն էր հեժադնդում «մերձավոր արսասահմանում» (սսանչորս նախկին խորհրդային համարդեժու-

թյունները, որոնք ներկայումս անկախ Պետություններ են), որոնք միջոց չէ, որ համընկնում էին Միևսկի խմբի մյուս անդամների ռա- հերի ու նոյասակների հետ: Ռուսաստանի կողմից սեփական՝ այ- լընդհանրապես միջնորդության նախաձեռնումը այս հակասության վառ արտահայտությունն էր: Ռուսաստանի, այլ ոչ թե Միևսկի խմբի միջնորդության արդյունքում 1994 թվականին կնքվեց զինադադա- րի համաձայնագիրը: ԵԱԳԿ մասնակից մյուս Պետությունները հավանության արժանացրին այդ ջանքերը, սակայն առանձնա- րից ԵՊՀ-ի անդամները չէին ցուցաբերում սարածաբանական խաղաղապահ ուժեր սեղանակալելու հարցին հավանություն չալու խնդրում: Այդուհանդերձ, բոլոր կողմերն էլ համաձայնվեցին, որ բազմազգ ուժերը գերադասելի են բացառապես ռուսական ուժե- րից, և 1994 թվականի դեկտեմբերին այժմ արդեն ԵԱԳԿ կոչվող կառույցը Վիեննայում կազմավորեց Բարձր մակարդակի ծագ- րման խումբ, որի խնդիրն էր նախադասարանել ԵԱԳԿ խաղաղա- րի ուժերի սեղանակալումը հակամարտության գոտում:

Առնվազն 1994 թվականից ԱՄՆ-ն սկսեց հետաքրքրություն հան- դես բերել սարածաբանի նկատմամբ՝ կառավար կաստյան ավազանում նավթի առկայության և իր օրակարգային խնդրի լուծման հետ՝ նավթարդյունահանման և նավթի սեղանակալման ուղիների դիվերսիֆիկացում Իրանը Երջանցելու ճանապարհով: 1993 թվականի մարտին հայկական ուժերի կողմից Զեյթաջարի գրավման հետևանքով լարվածությունը Հայաստանի և Թուրքիայի (Միևսկի խմբի անդամ մի Պետություն, որն աջակցում է Ադրբե- ջանին) միջև աճեց: Թուրքիան հայաստանցի իր կողմից Հայաս- տանը Երջանակման մեջ առնելու մասին և խոստովանեց ի լուր աշխարհի, որ աջակցում է Ադրբեջանին ռազմական թեխնիկայի սրամարման միջոցով:

1993 թվականի կեսերին Միևսկի խմբի ԵԱԳԿ նախագահն, արձա- գանվելով սարաբնույթ ազգային օրակարգերի միջև ծնունդ առած հակասություններին, որոշեց սահմանափակել բանակցություններ- ի մասնակիցների Երջանակը: Համաձայն այդ որոշման՝ Միևսկի խմբի այն անդամները, որոնց դերակատարումը գործընթացի Երջա- նակներում կհամարվի Պակաս նշանակալի, կսեղանակացվեն գոր- ծընթացի մասին, սակայն կզրկվեն հետագա բանակցությունների մասնակցելու իրավունքից: Հրադարարից հետո Ռուսաստանը Շվե- դիայի հետ համատեղ ստանձնեց Միևսկի խմբի համանախագա- հությունը, իսկ 1997-ին ձևավորվեց համանախագահների մշա- կան «Տոյկա»՝ եռյակ՝ ի դեմս Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսի- այի: Սրան հետևեց հակամարտության կարգավորմանն ուղղված «մաքային դիվանագիտության» ակտիվ Երջանը, որին խոչընդո- տում էր փոքր հավանականությունն առ այն, որ Միևսկի խմբի հա-

մանախագահները հանդես կգային որպես անկախ միջնորդներ և ոչ որպես իրենց Պետությունների ներկայացուցիչներ:

Տեղերում գործող ԵԱԳԿ-ի միակ մարմինը ԵԱԳԿ գործող նախա- գահի Անձնական ներկայացուցիչն է, որը 1997 թվականից սկսած գերադեցում է Լեհաստանի դեսպան Անդեյ Կասարչիկը: Այնու- հանդերձ, բանակցությունները նրա մանդատի մեջ ներառված չեն:

Միևսկի գործընթացը. խնդիրներ, առաջարկներ և սկզբունքներ

Միևսկի խմբում կայուն աշխատանքային հարաբերություններ հաս- տատելուց հետո Բնարկումները կենտրոնացան Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի և անվտանգության, ինչպես նաև փախսականների ու ներքին սեղանակալման հարցերի և Ղարաբաղի սարածում գտնվող, նախկինում ադրբեջանցիների կողմից վերահսկվող Շուսա ֆաղափի հիմնախնդրի վրա: 1997-ից 2001 թվականների ընթացքում Բնարկման սեղանին են դրվել կարգավորման չորս սարբերակներ, որոնցից յուրաքանչյուրը հիմնվում էր հակամարտության կարգավոր- ման սարբեր մեթոդաբանությունների վրա: «Փաթեթային լուծում» կոչվող առաջին սարբերակում բոլոր խնդիրները (ներառյալ Ղարա- բաղի վերջնական կարգավիճակի հարցը) դիտարկվում էին միասին՝ բարենդաս հավասարակշռություն ապահովելու նոյասակով: Հաշվի առնելով սեղանին դրված հարցերի Բանակը՝ այս մոտեցումը փոխհամաձայնության հասնելու տեսանկյունից սրամարում էր գոր- ծողությունների առավել մեծ ազատություն: Համանախագահների կողմից 1997 թվականի մայիս-հունիսին ներկայացված փաթեթա- յին առաջարկը բաղկացած էր երկու օրակարգերից: Առաջին՝ «Հա- մաձայնություն Ա» հակամարտությունը դադարեցնելու Երջ: Այն ենթադրում էր զորերի հետհաշում, խաղաղապահների սեղանակալում, սեղանակալման վերադարձ և անվտանգության երաշխիքներ: Երկ- րորդ՝ «Համաձայնություն Բ» Ղարաբաղի վերջնական կարգավիճակ- ան Երջ: Փաթեթային առաջարկը բաժանված էր առանձին մասե- ռի, որոշեցի, ինչպես նշված էր 1997 թ. ԵԱԳԿ Նախարարների խորհրդի հավելվածային մեջ. «կողմերին հնարավորություն սրվի բանակցել և օրակարգերից յուրաքանչյուրն իրագործել սեփական սրամաբանության համադասախան, միևնույն ժամանակ հստակ գիտակցելով, որ վերջիվերջո բոլոր վիճելի հարցերը Պետ է լուծում ստանան»: Բախի և Երևանի արձագանքները ոգևորիչ էին, մինչդեռ Սեփանակերսն այս առաջարկը մերժեց:

1997 թվականի սեպտեմբերին առաջ առված այսպիսի կոչված «փոկային» լուծումը ենթադրում էր, նախ՝ «Համաձայնություն Ա»- ի կնքում և ապա անդադարձ «Համաձայնություն Բ»-ին. իմիջի-

առաջնորդների միջև իրենց հասարակություններից մեկուսի կայացված համաձայնությունների կենսունակությունը: Երբ չկա հասարակությանը, ներառյալ ֆաղափական ընդդիմությանը ներգրավելու ռազմավարություն, խաղաղության հաստատման ձայնողման հավանականությունը մեծ է: Հակափաստարկը, թե հասարակությանը ներգրավելու փորձն էր, որ Տեր-Պետրոսյանին կանգնեցրեց հրաժարականի առջև, թյուր է: 1997 թվականի հայտնի մամուլի ասուլիսը, որի ընթացքում նա կարծես փորձ արեց տեղեկացնել և ներգրավել հասարակությանը, նրա առաջին ասուլիսն էր վերջին հինգ տարիների ընթացքում: Դրան նախորդել էր սևական լռությունը, և չէր կատարվել ոչ մի էական ֆայլ Հայաստանի ազգաբնակչությանը խաղաղ կարգավորման գործընթացին մասնակից դարձնելու ուղղությամբ:

Կա՞ խաղաղափոխության հնարավորություն

Իր մեկնարկից ի վեր Մինսկի գործընթացը գրեթե ամբողջությամբ մեծադեպ կենտրոնացած է եղել խաղաղարարության՝ համաձայնություն կայացնելու, քան համադարձական լուծման առաջադրելու կամ վերաբերմունքի մեջ փոփոխություն մտցնելու վրա: Դրան հակառակ, խաղաղափոխության սկզբունքը ճանաչում է վերաբերմունքի փոփոխության անհրաժեշտությունը՝ որդես համաձայնության հասնելուն նպաստող մթնոլորտ ձևավորելու գրավական, որդես առաջին ֆայլ՝ համադարձական լուծման հասնելու ճանադարհին: Հոյսը բացառապես ֆաղափական առաջնորդների վրա դնելու դեպքում նրանց միջև կայացված ցանկացած գործարկ կանգնում է տեղում մերժվելու վստահ առջև: Ցանկալի է խաղաղարարությունը լրացնել խաղաղափոխությամբ, ինչը բխում է հասարակության առավել լայն շերտերի հաղորդակից դարձնելու անհրաժեշտությունից, առանց որի խաղաղության հաստատման գործընթացի նկատմամբ սեփականության զգացում հասարակության մոտ չի կարող ձևավորվել: Ինչպես ցույց է տալիս Ղարաբաղի օրինակը, առանց հասարակական աջակցության անհնար է որևէ համաձայնության կայացում:

Այնուամենայնիվ, խնդիրն ավելի խորն է, քան հասարակության հետ հարաբերությունների հարցը և շուտապես է ազգային ինֆունկցիան և շահերի հիմնարար հակակցությունները: Օրինակ, որևէ հարցի նկատմամբ Ստեփանակերտի և Երևանի իրարից տարբերվող դիրքորոշումներից յուրաքանչյուրն իր հերթին կարող է չհամընկնել հայկական սփյուռքում ձևավորված մոտեցումների հետ: Մինչդեռ, ներհասարակական այդ հակասությունները ֆունկցիոնալ առարկա դարձնելու նկատմամբ հստակ տարբերություն ունի հայկական ֆաղափական մեթոդները, որ հաճախ փորձեր են արվում բացառել այս կամ այն տեսակետը՝ լիցիտիվ ալիսի ալիսի ազգային իդեոլոգիան «դավաճանող»: Արդե՞ք անհրաժեշտ է կողմնակա մոյակառուցում կառուցել և ԵՊՀ-ի կողմնակա մոյակառուցում կառուցել և ԵՊՀ-ի կողմնակա մոյակառուցում կառուցել: Սարբեր սոցիալական խմբերի ներսում և դրանց միջև անհրաժեշտ է նախաձեռնել հաշտեցման գործընթացների ամբողջական մի շարք, որոնցից հնարավոր դառնա առաջնորդների մակարդակով կայուն փոխհամաձայնության կայացումը: Այստեղ ևս ԵԱՀԿ-ն կարող է դերակատարում ունենալ՝ աջակցելով հաշտեցմանն ուղղված ֆունկցիոնալներին և խախտումները հակամար-

տության կողմերին՝ նախաձեռնելու հասարակական փոխհամաձայնության կայացմանն ուղղված գործընթաց այն հարցի շուրջ, թե որն է Ղարաբաղի խնդրում իրական «ազգային ԵՊՀ»:

ԵԱՀԿ-ն մինչ օրս այս հարցին չի անդադարձել և ոչ էլ փորձ է արել աշխատել երկրների առաջնորդների հետ մեծ փոխազդեցություն մտցնելու մեթոդներով: Չնայած ԵԱՀԿ-ի փորձառության շրջանակներում մեծ նախադեպի բացակայությանը, այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է, որ առաջին մակարդակի (դաշտ-նական) դիվանագիտությունը համալրվի այլ դերակատարների կողմից իրականացվող երկրորդ, երրորդ մակարդակների հասարակական դիվանագիտությամբ՝ մեկ ընդհանուր, սակայն բազմամակարդակ մոտեցման շրջանակում: Այնուհայտն, սա կենսական թույլ տալ, որ հայերն ու արդե՞ք անցնեն ուղղակի ԵՊՀ-ի մեջ մտնել: Հաշտի առկայությունը, որ այս գաղափարը մերժվել է Արդե՞ք անցնել կողմից՝ Մինսկի խմբի գործընթացների հնարավոր կիզակետ կարող է դառնալ կողմերին համոզելը, որ համաձայնության գալ խաղաղափոխության և խաղաղարարության փոխազդեցությունը բնույթի շուրջ: Սա, իր հերթին, կենսական նաև Ստեփանակերտի դե ֆակտո իշխանությունների հետ ուղղակի բանակցությունների ընդունում: Այստեղ Մինսկի խումբը կարող է մեծ դեր խաղալ՝ առաջարկելով ցամաքային ուղի կառուցել հաստատված ԵՊՀ-ի վրայով՝ թերևս միջազգային վերահսկողության ներքո, ինչի արդյունքում հնարավոր կդառնա ադապտվել միջազգային կազմակերպությունների մոտեցումներին և ԵՊՀ-ի Ղարաբաղ, առանց խախտելու Արդե՞ք անցնել դե փորձ սահմանը:

ԵԱՀԿ-ն կարող է ուժեղ լինել այնքանով, որքանով իր անդամ տեսությունները թույլ են տալիս նրան լինել այդպիսին: Մինչդեռ, ԵԱՀԿ-ին անդամակցող տեսությունների ԵՊՀ-ի միջև հակասությունները ԵԱՀԿ-ի կարողությունների հակամարտության կարգավորման գործընթացում ԵԱՀԿ-ի՝ որդես միջնորդի, փորձը ցույց է տալիս, որ անհիմն է ենթադրել, թե դերակատարների միավորումը կարող է ավելի զորեղ կամ առաջադեմ լինել, քան այդ միավորման առանձին անդամներն են: Այսուհանդերձ, այս հակամարտության միջնորդությունը առաջ է քաշում նաև միաժամանակյա և ասիմետրիկ կազմակերպությունների խնդիրը: Դրանցից մեկը հայարդե՞ք անհրաժեշտ կազմակերպության հաստատման գործընթացն է, մյուսը՝ անդամ տեսությունների միմյանց հակասող օրակարգերի դադարեցումը ԵԱՀԿ-ի կարողությունների զարգացումը, երրորդը՝ հասարակությունների ներսում ընթացող ֆունկցիոնալները: Ցուցակը կարելի է շարունակել: Ներկայացված գործընթացների փոխկադրվածությունն ակնհայտ է, մինչդեռ մեծ քանակությամբ խնդիրների հետ գործ ունենալու համար անհրաժեշտ անկախ հայեցակարգային և ինստիտուցիոնալ հնարավորությունները բավարար չեն: Հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման գործընթացները կրկին ու կրկին ադապտացում են երրորդ կողմի հստակ սահմանված դեր ունենալու հույս կարևորությունը և ընդգծում մեծ թվով տեսական և ոչ տեսական դերակատարների ներգրավման արդյունքում նրանց կողմից ներդրվող փոխազդեցող ջանքերի արժեքը՝ ի նպաստ բազմամակարդակ խաղաղ կարգավորման գործընթացի: ԵԱՀԿ-ի միջնորդական ջանքերը և դրանց սահմանափակումները խորհրդանշում են այն աշխարհը, որում ադապտում են և առիթ են տալիս խորհելու ֆաղափականության լրիվ նոր, ամբողջական ոճի մասին: